

УДК 811. 161. 3

У.А. Сенькавец

КАМПАЗІЦЫЙНЫЯ АДМЕТНАСЦІ АПОВЕСЦІ В. ЖУШМЫ «ГАРЭЗА»

У артыкуле разглядаюцца кампазіцыйныя адметнасці аповесці Васіля Жушмы «Гарэза». Акцэнт робіцца на такія яе складнікі, як тэма і праблема, сюжэт, пункты погляду, герой, мова.

Прааналізуваць кампазіцыю мастацкага твора немагчыма без яго падрабязнага змястоўнага аналізу. Кампазіцыя, са свайго боку, іграе вялікую ролю ў выяўленні ідэйнага сэнсу твора. Пісьменнік, увасобіўшы тыя з'явы жывіцця, якія ў дадзены момант яго цікавяць, у мастакія вобразы, харкторы, пейзаж, думкі, настрой, імкненнеца ў мастацкім творы спалучыць іх такім чынам, каб яны гучалі з найбольшай пераканальнасцю: ярчэй раскрывалі істотныя бакі рэчаіснасці, выклікалі ў чытача напружаную эмацыянальную і інтэлектуальную працу. Пра гэтую функцыю кампазіцыі гаварылі многія знакамітая літаратуразнаўцы: Бялінскі, Бахцін, Успенскі, Халізэў і інш. Бялінскі, у прыватнасці, лічыў, што закончанасць, паўната і замкнёнасць цэлага – тыя крытэрыі, якія павінны вынікаць з адзінства думкі. Кампазіцыя – гэта вельмі складаны механізм твора, гэта, калі хочаце, сам твор. Нездарма да многіх твораў музыкі, жывапісу, скульптуры ў якасці жанравага вызначэння выкарыстоўваецца слова кампазіцыя. Кампазіцыя – не толькі часткі, раздзелы, загалоўкі, строфы, але і зніставаная тканіна сюжэтных ліній, дынамічных зрухаў аўтарскіх раздумаў і пачуццяў, багацце вобразаў, літаратурных харктораў і тыпаў, мастацкіх сродкаў і г.д. Спецыфіка кампазіцыі таго ці іншага твора залежыць ад кампанавання аўтарам такіх паняццяў, як час і простор: як падаецца час у творы – па храналагічных законах ці інверсійна, а магчыма, камбінавана? У якой просторы развіваецца створаная пісьменнікам мастацкая рэальнасць – у суб'ектыўнай ці аб'ектыўнай? Вачыма каго мы сочым за падзеямі, раздумамі і пачуццямі ў творы: аўтара, лірычнага героя, пэўнага персанажа? З дапамогай каго ў творы выказваецца аўтарская пазіцыя і ці выказваецца яна ўвогуле? Якім чынам звязаны ў творы асобныя часткі і ці могуць яны існаваць як самастойныя ідэйна закончаныя формы? Пытанняў кампазіцыйнага кшталту можна ставіць яшчэ вельмі многа. Нездарма да сённяшняга часу адзінага вызначэння кампазіцыі не існуе. Традыцыйна кампазіцыяй называюць будову мастацкага твора, суаднесенасць усіх яго частак у адзінае цэлае. Ёсць і другое, больш простае вызначэнне: пад кампазіцыяй звычайна разумеюць сінтагматычную арганізацію сюжэтных элементаў. Л. Ніро ў кнізе «Семіётыка і мастацкая творчасць» пад кампазіцыяй разумеў «сістэму спалучэння знакаў, элементаў твора» [3, с. 150].

Пасправаюм на канкрэтным прыкладзе паказаць асобныя адметныя бакі кампазіцыі, адзінства структурнай і змястоўнай частак твора. Мы выбрали аповесць Васіля Жушмы «Гарэза». Пісьменнік нарадзіўся 16 мая 1952 года ў вёсцы Хамічава Іванаўскага раёна. Ён выпускнік факультета фізічнага выхавання Брэсцкага педагогічнага інстытута імя А.С. Пушкіна, аддзялення журналістыкі Мінскай ВПШ, адзін з аўтараў калектыўнага зборніка апавяданняў «Папараць-кветка», пераможца шматлікіх літаратурных і журналісцкіх конкурсаў, лаўрэат разнастайных спецыяльных прэмій. Варта адзначыць, што яго творы ўключаны ў праграму сярэдняй школы.

Аповесць «Гарэза» была надрукавана ўпершыню ў пятых нумары часопіса «Маладосць» за 1994 год. У 2011 годзе яна выйшла асобнай кніжкай у выдавецтве

«Літаратура і мастацтва». Да часопіснага варыянта твора была змешчана прадмова Генрыха Далідовіча, у якой ён выказаў сваё захапленне аповесцю: «Гарэза» – вынік больш дзесьці гадоў вандровак па лясах Беларусі... Гэты твор могуць чытаць усе: і самая пажылыя людзі, і самая юныя. Дзед можа чытаць, цешыцца хараством усходу і заходу сонца, глытком свежага паветра, бруістай крыніцай, сам можа кожны вечар чытаць па невялікім раздзеле аповесці свайму ўнуку, што яшчэ ходзіць у дзіцячы сад, – той таксама адчуе, што да яго далучаецца штосьці нібы казачнае, узбуджальнае, радаснае, а разам з тым і простае, звычайнае, што ёсць, жыве зусім побач, але чаго мы не бачым, не адчуваєм...» [1, с. 86]. Уладзімір Саламаха ў сваёй кнізе «Свет дабрыні» адзначыў, што твор Васіля Жушмы «не падобны ні на які іншы ў нашай літаратуры (маецца на ўвазе з напісанага аб прыродзе)» [5, с. 99].

Ва ўступе да «Гарэзы» аўтар піша: «Мой авбостраны інтарэс выклікаюць усе без выключэння дзікія істоты, але з самага дзяцінства з асаблівай сімпатыяй стаўлюся да вавёрак. У нашых беларускіх лясах іх вельмі многа. Сотні разоў рабіліся яны прадметам маіх назіранняў. Не адзін раз прыйходзіла думка напісаць пра вавёрку, расказаць пра яе жыццё, такое няпростае ў свеце дзікай прыроды. Але нешта ўвесь час стрымлівала, не давала ўзяцца за пяро, пакуль не прыйшла ідэя праз лёс адной вавёрачки паказаць самую розныя бакі жыцця беларускага лесу» [2, с. 3]. Мы бачым, што твор прысвечаны беларускай прыродзе, найперш беларускаму лесу. З'яўленню аповесці папярэднічала доўгае карпатліве вывучэнне пісьменнікам прадмета ўласных зацікаўленняў: было зроблена мноства фотаздымкаў, чарнавых накідаў. У прыватнай размове Васіль Пятровіч распавёў, што напачатку ён напісаў некалькі асобных лірычных мініяцюр пра паводзіны вавёрачки. З цягам часу іх набралася вельмі многа – з'яўлялася неабходнасць нейкім чынам аб'яднаць іх пад адной вокладкай. Так і атрымалася аповесць. «Але, – як падкрэслівае сам аўтар, – не зусім звычайная, а складзеная з асобных абрэзкоў-апавяданняў. Знітойвае іх у адно цэлае пастаянная прысутнасць вавёрачки» [2, с. 3]. У кампазіцыйным сэнсе аповесць нагадвае своеасаблівы цыкл, складзены з самастойных, ідэйна закончаных абрэзкоў. У тэорыі літаратуры існуе нават спецыяльны тэрмін, запазычаны з кінематографа, – мантаж. Ён вызначае структурную адметнасць такой кампазіцыі. Пра гэта піша ў сваёй працы «Паэтыка кампазіцыі» Барыс Успенскі: «Таксама, як і ў кіно, у мастацкай літаратуры знаходзіцца шырокое выкарыстанне прыём мантажу» [7, с. 5].

Мантаж асобных мініяцюр Васіль Жушма зрабіў не механічна, а на часава-прасторавай аснове: вобраз вавёркі паказаны ў развіцці. Акрамя працэсу яе сталення, пісьменнік малюе сваю герайню ў пастаянным руху – яна мала калі паказваецца ў стане спакою. Пра гэта сведчыць і выразная назва твора – «Гарэза». Рухавасць жывёлінкі – аснова яе выжывання ў складаным, часта небяспечным свеце прыроды, дзе пастаянна патрэбна клапаціцца пра харчаванне, дзе многа ворагаў, несправядлівасці, дзе бяда можа напаткаць на кожным кроку: «Вялікі ястраб-цецяроўнік ужо некалькі хвілін цярпля сачыў за сямейкай... Стары і вопытны драпежнік добра ведаў: здабычу можна злавіць, толькі пераадолеўшы гарачку першага жадання. Ястраб свайго дачакаўся. Самая рухавая вавёрка ўскараскалася на верхнюю галіну дуба, паглядала адтуль на сваю вясёлую кампанію».

Узмах крылаў – і яны імгненна выносяць цецяроўніка прама на бездапаможную Гарэзу. Здавалася, што кіпцюры драпежніка ўжо пранізываюць ахвяру. Але рэакцыя вавёркі аказалася яшчэ хутчэйшай, чым атака ястраба. Гарэза праста расслабіла кіпцюры і паляцела ўніз, быццам ветрам яе здзымухнула з таго сухога сучка» [2, с. 9].

Храналагічная паслядоўнасць развіцця падзеі у аповесці сведчыць пра яе прямую кампазіцыю, што садзейнічае палягчэнню ўспрымання сюжэта. Васіль Жушма знарок выбраў менавіта такі шлях аповеду, бо твор адрасуецца найперш

дзіцячай аўдыторыі. З улікам узроставых адметнасцяў чытача пісьменнік мяняе ўласную функцыю апавядальніка: то ён вавёрцы перадае сваю ролю, то выступае з пазіцыі спецыяліста-біёлага, то старонняга назіральніка. Развіццё дзеяння, такім чынам, падаецца з некалькіх пунктаў погляду. Як піша Барыс Успенскі, пункт погляду можа разглядацца «ў ідэйна-цэласным плане, у плане прасторава-часавай пазіцыі асобы, якая праводзіць апісанне падзеяў (гэта значыць фіксацыі яго пазіцыі ў прасторавых і часавых каардынатах), у чыста лінгвістычным сэнсе (параўнаем, напрыклад, такую з'яву, як «няўласна-простая мова»)». Праілюструем выказаную думку некалькімі вытрымкамі з аповесці: «Такі ўжо закон у лясных насельнікаў. Вавёрка наша рабіць інакш проста не магла. Вечны інстынкт кіраваў ёю, падказваў, як трэба паступаць у тым ці іншым жыццёвым выпадку» [2, с. 44]; «Тут варта зазначыць, што драпежнік гэты надзвычай цярплівы, можа трываць асаду сваёй ахвяры тыдзень, нават болей. Пакуль тая або не загіне ў дупле ад голаду, альбо высунецца з яго і патрапіць у яго кіпцюры» [2, с. 49]; «Вядома, Гарэза не магла ўяўіць сабе, што тут здарылася. Яна толькі інстынктыўна ўсведамляла нейкую сувязь паміж гібеллю куніцы і зайкам. Таму паспрабую расказаць пра ўсё я. Тым больш што гісторыі падобныя здараюцца ў лесе рэдка» [2, с. 52]; «Так крыжадзюбы адчуялі вавёрку заглядаць у чужыя гнёзды. Да чаго, дарэчы, яе суплеменніцы маюць вялікую ахвоту і нават цягаюць адтуль малых птушанят» [2, с. 78]; «Доўга ў лесе так працягвацца не магло. Вызваляюць участак адны гаспадары, неўзабаве яго займаюць іншыя» [2, с. 78]; «Яна прыгледзелася і толькі зараз заўважыла там жаўтавата-шэррага звера. (Аўтар мог адразу назваць гэтага звера, але далей ён перадае сваю функцыю вавёрцы і ўжо яе вачыма знаёміць чытача з новым героем.) Доўга і гнутае цела яго выцягнулася на тоўстай каржакаватай галіне, што вострым зломкам тырчэла нізка над снегам. Галава яго круглая, з тупой кароткай мордачкай і вострымі вусамі-пэндзлікамі. Вочы халодныя, аранжавыя. Звер раптоўна ашчэрыйся, у пашчы яго бліснулі вострыя і белыя, нібы снег, іклы.

Зноў навіна. І, як амаль заўсёды, непрыемная. Значыць, зноў трэба хавацца, не забываць пра асцярожнасць» [2, с. 83]; «Цікаўнасць вавёрак вядома ўсім. Не выключэннем была і наша Гарэза. У гэтым чытач не раз пераконваўся, чытаючы дадзеную аповесць. Так і сёння. Гарэза ніяк не магла прапусціць важную навіну – паяўленне ва ўрочышчы чарговага незнамца. Трэба ж паглядзець, якія ў яго намеры, што ён будзе тут рабіць. Тым больш што бяспека для яе гарантавана тоўстымі сценкамі дупла» [2, с. 83].

Як бачым, пры змяненні пункту погляду змяняеца і псіхалагічная напоўненасць тэксту: там, дзе падаецца звычайная інфармацыя, псіхалагічны і эмацыйнальны бакі слабеюць, узмацняеца факталагічная нагрузкa. У эпізодах суб'ектызаваных – лірычна-апісальнага і эмацыйнальна-напружанага планаў – псіхалагічная нагрузкa дамінует. У гэтих выпадках апісваюцца такія працэсы, якія не могуць быць даступныя назіральніку збоку (але пра якія пабочны назіральнік можа толькі здагадвацца, праецыраваць знешнія рысы паводзін героя на свой уласны вопыт). Інакш кажучы, гаворка ідзе пра нейкі ўнутраны (у адносінах да апісваемай асобы) пункт погляду (Б. Успенскі).

У аповесці «Гарэза» праблема аўтара заключалася ў выбары такіх пунктаў погляду, якія б маглі раскрыць псіхалогію паводзін не проста героя, а вавёркі – дзікай жывёлінкі. Васіль Жушма звярнуўся да прыкладаў з класічнай літаратуры, у якой падобныя героі сустракаюцца шматразова. Мы можам прыгадаць творы Рэд'ярда Кіплінга, Фенімора Купера, Джэка Лондана, Міхаіла Прышвіна, Эрнэста Сятона-Томпсана, Віталя Біянкі, Віктара Астаф'ева, Валянціна Распуціна, Віктара Карамазава, Алеся Жука, Алеся Наварыча і многіх іншых. Пісьменніку патрэбна было змяніць свой

пункт погляду такім чынам, каб вачыма вавёркі распавесці яе праўдзівую гісторыю. Гэта, мяркую, было нялёгка. У свой час М. Прышвін сказаў, што ў ім жыве звер. Пасяліць у сабе жывёлінку, пра якую пішаць, – неабходная ўмова для творцы-анімаліста. У вершы «Маналог вавёркі» Яўгенія Янішчыць выкарысталі вобраз гэтага рухавага звярка для выяўлення ўласнага погляду на жыццё. Пошуку новага, свабоднага свету прывялі ўрэшце лірычную герайню да замкнёна-абмежаванага існавання, штодзённых бясконцых клопатаў, якія мы часта ўвасабляем у выслоўі «круціца як вавёрка ў коле»:

Вось і мяне, як іншых, прыручылі...
 А я ж сама ірвалася штосілы
 З зялёнаса свайго кутка ляснога,
 Шукала іншы, болей прыгажэйшы,
 Мяніючы пры гэтым процьму дрэў...
 І вось знайшла... адно навекі кола,
 Дзе ў ім кручуся звыкла і нястомна
 І дзень, і ноц; і ноц яшчэ, і дзень... [8, с. 264].

Рэд'ядр Кіплінг у вобразе Рыкі-цікі-таві паказаў адначасна два бакі смелых учынкаў маленъкага звярка: з пункту погляду яго самога – прыроднае прызначэнне мангуста знішчаць змеяў, а з пункту погляду яго сяброў жывёл і птушак, а таксама людзей – герайзм, самаахвярнасць у імя выратавання другіх жыццяў. Кіплінг вельмі пераканальна малюе вобраз Рыкі, надзяляе яго чалавечымі здольнасцямі, увасабляе ў ім не толькі спрыт і смеласць, але і сціпасць. Гэта выклікае ў чытача пачуццё сімпатыі да разумнага звярка, выхоўвае любоў да прыроды, павагі да бліжняга. Учынкі героя, яго роздум, унутраныя маналогі, дыялогі з іншымі героямі, аўтарскія ўстаўкі-тлумачэнні ўтвараюць такую кампазіцыйную звязку, якая найлепей спрыяе раскрыццю творчай задумы, рэалізацыі ідэі аўтара. Дзеянне ў творы развіваецца вельмі хутка, напружана, што надае яму эффект займальнасці, выклікае ў чытача захапленне як героямі, так і самім апавяданнем.

Аповесць Васіля Жушмы таксама харкторызуеца адзначанымі якасцямі: яна зацягвае чытача ў прыгожы свет прыроды. Беларускі творца паставіў перад сабой намнога большыя задачы: яго цікавіць не адзін эпізод з жыцця героя, а само жыццё ў яго развіцці. Аповесць можа быць выдатным падручнікам для вучняў па спасціжэнні таямніцаў прыроднага свету: Васілю Жушме ўдалося стварыць своеасаблівую кнігу беларускага лесу. Вобразная сістэма аповесці вельмі багатая і разнастайная. Героі твора выклікаюць розныя пачуцці: як сімпатыі, так і антыпатыі – як у жыцці. Слабейшым чытачы спачуваюць, да драпежных ставяцца неадназначна. Жывёльны свет розны, і ён існуе па сваіх законах. Мэта пісьменніка – паказаць яго праўдзіва. У аповесці ёсьць многа мініяцюр, у якіх распавядаецца пра драматычныя і нават трагічныя моманты ў жыцці насельнікаў лесу: адны гінуць у няроўнай бойцы з драпежнікамі, другія ад голаду ці холаду. Здавалася б, такія эпізоды непажадана ўключаць у кнігі для дзяцей, але ў гэтым выпадку карціны жывёльнага свету будуць аднабаковымі, неадпаведнымі рэчаінасці. Пісьменнік па адукацыі педагог і выдатна ведае многія патрабаванні сучаснай дыдактычнай навукі. Падман і ці недавыказанасць выхоўваюць у чалавеку пачуцці недаверу, скажонага разумення жыцця. Рэалістычны падыход – дамінантны прынцып адлюстравання прыгод вавёркі Гарэзы. Яна жахаецца многага, што бачыць, перажывае за раннюю смерць маладых жывёлінак, непакоіцца пра ўласны лёс: «Страта сястрычкі зрабіла малых настолькі асцярожнымі, як астатнія дарослыя суродзічы. А ў сэрцах пасяліўся страх. Той самы, які ўсё жыццё суправаджае слабыя істоты ў дзікай прыродзе і які дазваляе ім выжыць, існаваць у складаным і жорсткім свеце» [2, с. 10];

«Жудаснай, халоднай смерцю дыхала цяпер прырода. Нядаўна ў хвойніку бачыла мёртвых каралькоў. Неверагодна схуднелых, маленъкіх камячкоў. Учора на яе вачах у палёце замёрзла сінічка. Зляцела з галінкі, узмахнула крыльцамі раз-другі і ўпала на снег каляровай іскрынкай прама ля вавёрычнага дуба. А сённяшняя сцэна зусім паралізавала волю вавёркі. На вадапой да ручая, што адзіны ва ўсёй акрузе не паддаўся чарам марозу, як і раней, бег да вялікай ракі ў апушаных вялікім снегам берагах, прыйшлі казулі. Адна з іх, невялічкая і кволая, нахілілася, каб напіцца вадзіцы, ды і ўпала ў хуткую плынь. Падняцца, выбрацца на сухое месца сіл у яе не хапіла» [2, с. 75].

Аповесць вялікая памерам: разам з ілюстрацыямі яна складае 214 старонак. Але сюжэтная лінія, галоўны кампанент кампазіцыі, адна – гэта гісторыя вавёркі Гарэзы. Кожная маленькая навела – цікавы эпізод знаёмства жывёлінкі з акаляючым светам: «Дзень нараджэння», «Дзяцінства», «Урокі жыцця», «Што такое страх», «Чмель», «Матылькі» і інш. Як бачым, загалоўкі простыя і вельмі змястоўныя: яны выразна фармулююць тэму кожнага апавядання. Назва аповесці, і назва кожнага раздзела адыгрываюць важную ролю ў раскрыцці аўтарскай задумы твора. «Назва – верш верша, – піша Алесь Разанаў у артыкуле «Безназоўны верш Чыквіна». – Яна вылучае і выводзіць у месца паказу, ці самасведчання верша, тое істотнае, што мае месца ў вершы, і, адстароньваючыся ад верша на пэўную семантычную адлегласць, кажа не толькі з ім, а ўжо нешта пра яго. Назва, па сутнасці, знаходзіць верш...» [4, с. 102]. Назвы асобных абразкоў аповесці суаднесены з агульной назвай твора: яны падпарадкоўваюцца ёй і канкрэтнай назвай. Вось, напрыклад, першы абразок мае назуву «Дзень нараджэння». У кантэксце агульной назвы «Гарэза» мы разумеем, што расповед пойдзе пра нараджэнне гарэзлівай вавёрачки. Гэта прамая і відавочная сувязь. Што датычыцца назваў такіх раздзелаў, як «Чмель» ці «Прыход чмыхаў», то яны прамой суаднесенасці з агульной назвай аповесці не маюць, але змястоўна з ёю цесна паяднаны: чмель і чмыхі (дзікі) – новыя знаёмыя Гарэзы. Асвойваючы прыродны свет, вавёрачка знаёміцца з яго багатымі праявамі. Кожны абразок – гэта міні-гісторыя са сваім закончаным сюжэтам і цэльнай кампазіцыяй. У тканіне ўсёй аповесці абразок выконвае ролю звяза агульнага ланцуза, які можна разглядаць як самастойнае цэлае і як частку цэлага, гледзячы, якую задачу ставіць перад сабой чытач – пазнаёміцца з асобным абразком ці ўсёй аповесцю. Прачытанне ўсяго твора дасць магчымасць набыць большыя веды па тэмэ. Знаёмства з часткай аповесці выкліча ў чытачоў жаданне працягваць чытаць твор ці адхіліць яго. Васіль Жушма паклапаціўся якраз пра тое, каб чытанне аповесці прыносіла людзям захапленне ад яе. Першыя водгукі на твор пацвярджаюць гэтую думку: «Васіль Жушма «Гарэзай» даказаў, што ён якраз з тых, хто бачыць і разумее прыроду па-свойму» (Уладзімір Саламаха); «У пісьменніка атрымалася дзівосная гісторыя пра лясных жыхароў і іх ўзаемаадносіны з чалавекам. Перадаць таямнічы свет роднай прыроды пад сілу толькі таму, хто яе вельмі любіць» (Ала Каткавец); «Ад наплыву пачуццяў хацелася абняць высокое неба, якое, шырока распасцёршы цёмна-сініе крыло з ружовымі пёркамі зорак, застыла над бязмежным Сусветам, закалыханае спакоем заспана-млявай ночы. У безаблічнай цішыні няясна праступалі нерухомыя сілуэты будынкаў, прыдарожных прысадаў...

Усё – як намаляванае. Ад няўлоўнага руху пад нагамі жаласліва войкнула скурчаная ад начнога марозцу трава, нечаканым гукам парушыўшы зачараванне. Але радасць па-ранейшаму пульсавала ў сэрцы...

Падарыла гэтую радасць неспадзянавая сустрэча, якою блаславіў мяне лёс. Гэта была сустрэча са Словам.

Ім, шчодра прапахлым водарам лесу, прагна ўпівалася душа і, як крынічнай водой у летнюю спякоту, ніяк не магла наталіцца.

Жыватворнае Слова ўвасобілася ў аповесць «Гарэза» (Ірына Саломка).

Слова ў Васіля Жушмы сапраўды адметнае. Яно настоенае на лясных зёлках, праніклівае і дакладнае, гаючае і смачнае, прапітанае сокам роднай зямлі. Яно чароўны інструмент, які ў руках майстра ажывае, стварае цуды, малюе, карыстаючыся словамі В. Бялінскага, «паэтычную рэчаінасць». У гэтую рэальнасць хочацца ўваходзіць, пражываць побач з героямі, назіраць за іх паводзінамі, адпачываць на іх улонні. Васіль Жушма – віртуозны майстар слова: ён камбінуе іх, эксперыментуе з імі, стварае неалагізмы, уводзіць у тэкст дыялектызмы. Гэта ажыўляе і сам твор, робіць яго цікавым не толькі ў змястоўным, але і эстэтычным сэнсах. Слова надае твору лірычную напоўненасць, выклікае ў чытача асалоду ад сустрэчы з высокім маствацтвам.

Васіль Жушма не надзяляе сваю герайню здольнасцю гаварыць і разумець чалавече слова – Гарэза ўспрымае людскую гаворку па-свойму: праз інтанацыю, паводзіны, выраз твару і г.д.: «Дзяўчынкі пра нешта гаварылі. Іх слова даносіліся да вавёркі быццам здалёку. Адно ўсведамляла: цёплы і ласкавы тон дзявочых галасоў. А пышчотныя іхня рукі ціхімі дотыкамі, здавалася, аблягчалі пакуты, прыносілі палёгку» [2, с. 201]. Выразна перадае аўтар думкі і пачуцці вавёркі – ён кіруеца ўласным вопытам вывучэння гэтага звязка. Персаніфікаваны вобраз Гарэзы вельмі нагадвае ў гэтым сэнсе створаны Віталем Біянкам вобраз мышаняткі Піка, які перажыў страшнае падарожжа, многа нацярпеўся. Абодва пісьменнікі з сімпатый ставяцца да сваіх герояў і жадаюць, каб і чытачы гэтак жа ставіліся да іх. Важней умовай такіх адносін да герояў-жывёл з'яўляеца, ці павераць чытачы ў іх праўдзівасць. Пісьменнік, часта інтуітыўна адчуваючы гэта, не перанасычвае свае вобразы чалавечымі якасцямі: не пазбаўляючы здольнасці мысліць, ён не надзяляе герояў здольнасцю гаварыць. Магчыма, па гэтай прычыне большасць такіх твораў аўтары называюць не казкамі, а навеламі, апавяданнямі ці аповесцямі.

Гарэза – жывёлінка вельмі дапытлівая. Гэта тлумачыцца найперш яе маладосцю. Ваверка ўсім цікавіцца і многаму здзіўляеца, але ўспрымае жыццё такім, якім яно ёсць. Спачатку ёю кіруе інстынкт, а потым і прыдбаны вопыт. Яна набывае якасць асэнсоўца той ці іншы ўчынак, аналізаваць свае дзеянні. Вавёрка, сама прыгожая жывёлінка, умее ацаніць прыгожае, атрымаць ад яго асалоду: «Звяры ёй спадабаліся. Стройныя, прыгожыя постасі, разумны бляск вачэй» [2, с. 63]. Здольная яна адчуць і адваротныя праявы, даць ацэнку непрыгожаму: «Людзі сышліся разам. Такія ціхія і прыстойныя зранку, яны сталі раптам шумлівия і гаманкія. Весела змотвалі вяроўкі, нешта крычалі. А пасля распалі касцёр. Нешта смажылі над агнём, нечым бразгаталі. Затым співалі-гарланілі на ўесь лес. Гучна так і непрыгожа» [2, с. 72]. Прыгожае, па назіраннях вавёркі, часам здольнае прыносіць вялікія пакуты, нават смерць: «Гэта было прыгожа і злавесна. Прыгожа таму, што ўначы лес блішчэй у святле месяца. Цяжка было нават погляд адвесці ад якой-небудзь сняжынкі-бліскавіцы. Мільярды іх распырсквалі наўкола свае праменьчыкі. Быццам у кожнай схаваны маленікі ліхтарык. Ад ззяння таго іней здаваўся жывой цуда-істотай. Праўда, прыгажосць гэтая з кожным днём радавала Гарэзу ўсё менш і менш. У белых дрэвах-свечках і кустах, у бясхмарных поўднях і месячных вечарах пачала яна ўгадваць нейкія злавесныя прыкметы. Жудаснай, халоднай смерцю дыхала цяпер прырода» [2, с. 75].

Сюжэт аповесці розны па сваёй дынаміцы: то хуткі, то запаволены, то напружаны, то спакойны. Ён часта перанітоўваеца лірычнымі ўстаўкамі, у якіх пісьменнік выступае сапраўдным мастаком-пейзажыстам. Такія адступленні іграюць ролю эмацыянальнага фону, на якім разгортваеца дзеянне. Яны дапамагаюць раскрыць характар галоўнай герайні, паказаць асаблівасці іншых персанажаў твора. Своеасаблівую ролю ў аповесці выконвае ручай: ён сімвал нескаронасці прыродным нягодам, моцным маразам, крыніца аптымістычнага настрою, гаючая прахалода ў летнюю спякоту, сябра і добры сусед вавёркі: «...Ручай і дапамагаў Гарэзе.

Няскораны марозам, ён быццам маральна падтрымліваў яе ў барацьбе за жыццё, надаваў унутраных сіл» [2, с.75].

Важней тэмай аповесці з'яўляецца тэма добра і зла. Паняцці гэтая маюць сацыяльныя адценні, дзікая ж прырода жыве па сваіх законах. Але як толькі ў іх умешваецца чалавек, прыродная гармонія часта парушаецца: людзі пачынаюць дэманстраваць уласную сілу. Васіль Жушма, сам вялікі прыхільнік прыроднай некранутасці, пропаведуе дамінанту добра ў гэтых стасунках. На прыкладзе сям'і з вёскі пісьменнік дэманструе вялікую любоў чалавека да свету дзікай прыроды. Аўтар нават не называе людзей па імёнах ці прозвішчах. Яны проста людзі, таксама жывыя стварэнні, якія да братоў сваіх меншых павінны ставіцца адпаведным чынам. Такі матыў аповесці надае ёй вялікі выхаваўчы патэнцыял, таму мы цалкам згодны з тымі чытачамі, якія рэкамендуюць уключыць твор у школьнную праграму.

Ірина Саломка ў артыкуле «Слова з водарам лесу», гаворачы пра фінальную частку твора, дзе аўтар «не ставіць фінішную крапку: замест яе таямніча-загадкова раскашуе шматкроп'е», робіць акцэнт на прадуманы аўтарскі прыём, які «сімвалізуе невычэрпнасць, бясконцасць жыцця» [6, с. 11]. З такой думкай нельга не пагадзіцца. Чалавек, якога В. Жушма называе ў аповесці гаспадаром, адпускае вавёрачку ў лес, ва ўлонне яе звыклага жыцця, дзе яна народзіць сабе падобных, выкане сваё прызначэнне і дзе будзе вольнай. А працяг жыцця для вавёрачки магчымы толькі на волі – у сваім свеце. Аллюзія на будучае мацярынства Гарэзы вельмі празрыстая. Яна, такім чынам, тэматычна закальцоўвае развіццё дзеяння ў творы: прыгадаем, што аповесць пачалася з нараджэння жывёлінкі. Пісьменнік таму і ставіць шматкроп'е, што на гэтым заканчвае адзін з жыццёвых цыклаў сваёй герайні.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Жушма, В. Гарэза / В. Жушма // Маладосць. –1994. – № 5.
2. Жушма, В. Гарэза / В. Жушма. – Мінск : Літаратура і мастацтва, 2011. – 214 с.
3. Нирё, Л. О значении и композиции произведения / Л. Нирё // Семиотика и художественное творчество. – М. : Худ. лит., 1977.
4. Разанаў, А. З апокрыфа ў канон / А. Разанаў. – Мінск : І.П. Логвінаў, 2010. – 137 с.
5. Саламаха, У. Сусвет дабрыні / У. Саламаха. – Мінск : Маст. літ., 2005.
6. Саломка, І. Слова з водарам лесу / І. Саломка // Народная трывбуна. 2012. – № 7 (1097).
7. Успенский, Б.А. Поэтика композиции / Б.А. Успенский. – СПб. : Азбука, 2000. – 348 с.
8. Янішчыц, Я. Выбранае / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.

Senkavec U.A. Compositional Features in the Novel «Gareza» by V. Zhushma

In the article compositional features in the novel «Gareza» by V. Zhushma are considered. The emphasis is on such components as the theme and problem, story, points of view, the character and language.

Рукапіс паступіў у рэдкалегію 11.02. 2012